

مردم‌شناسی محیطی

ابعاد و کارکردهای آن

دکتر حسین ابراهیمزاده سمن

(استادیار گروه مردم‌شناسی دانشگاه سمنان)

دکتر محمدرضا ایروانی محمدی

(استادیار گروه مددکاری اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین)

۱۳۹۳

سرشناسه	:	ابراهیم‌زاده اسمین، حسین، ۱۳۵۳
عنوان و نام پدیدآور	:	مردم‌شناسی محیطی؛ ابعاد و کارکردهای آن - حسین ابراهیم‌زاده اسمین، محمدرضا ایروانی محمدآبادی
مشخصات نشر	:	تهران: سخنوران، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	:	۲۵۰ ص
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۶۹۷۵-۷۷-۱ ریال ۱۱۰۰۰۰
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	انسان‌شناسی - مردم‌شناسی
شناسه افزوده	:	ایروانی محمدآبادی، محمدرضا، ۱۳۴۴
رده کتبی	:	GN۲۵/الف ۲م۴ ۱۳۹۲
بندی	:	۳۰۱
شماره کتابساز ملی	:	۳۴۰۶۱۳۶

کارگر شمالی، بعد از ادوارد مورن، شماره ۷، ۴، طبقه اول

تلفن: ۶۶۷۶۳۰۶ - ۶۶۷۶۳۰۷

Sohailan_pub@yahoo.com

V

مردم‌شناسی محیطی؛ ابعاد و کارکردهای آن

مؤلفان:	حسین ابراهیم‌زاده اسمین
محمدرضا ایروانی محمدآبادی	
چاپ اول:	۱۳۹۳ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
طراح جلد:	مهدی محمودی
قیمت:	۱۱۰۰۰ ریال
مردم‌شناسی محیطی؛ ابعاد و کارکردهای آن	
حروفچینی و صفحه‌آرایی:	مهدی محمودی
لیتوگرافی، چاپ، صحافی:	اول، پارسا
تلفن مرکز پخش:	۱۹۳۶۱۶۶۱۳
	۹۷۸-۶۰۰-۶۹۷۵-۷۷-۱

حق چاپ محفوظ است.

پیشگفتار

مردم‌شناسی محیطی رهیافتی میان رشته‌ای است که از فرضیه‌ها و روش‌های مطالعاتی علوم مختلف همچون جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، جغرافیا، اقتصاد، تاریخ، روانشناسی، علوم سیاسی، حقوق، مدیریت و سایر علوم بهره می‌برد تا به توصیف و تحلیل رفتار بروز شده در یک جامعه از رهگذر عوامل محیطی به آن بپردازد. علاقه به خاستگاه‌های انسانی و فرهنگی انسان‌شناسی^۱ برخی از انسان‌شناسان را به سمت پژوهش‌های مردم‌شناسی محیطی سوق داد.

به نظر می‌رسد که راه‌های کلیدی مردم‌شناسی محیطی که بر قلمروی علوم انسانی تأثیر گذاشته‌اند، پیش از هر چیز، آن دسته پژوهش‌هایی بودند که کنش‌های میان فضا‌های انسانی و محیط‌های پیرامون‌شان را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

علوم اجتماعی از میراث مشترک خود در فلسفه سیاسی و اقتصادی قرن نوزدهم به رشته‌های بسیاری تقسیم شده است. مردم‌شناسی محیطی در مسیر برنامه جدیدی برای «تقابل بوم‌شناسانه» گام بر نمی‌دارد، بلکه ماحصل تاریخی مشترکایی کانونی است که از سوی علوم اجتماعی دربارهٔ مناسبات میان جامعه انسانی (در ابعاد زیست‌شناختی، فرهنگی، سیاسی) و یک طبیعت عمدتاً انسانی شده طرح شده‌اند. مردم‌شناسی محیطی میدان مشترکی را توسعه می‌دهد که در آن بسیاری از رشته‌ها را با هم همراه می‌کنند؛ با وجود برخورداری از این تکیه‌گاه وسیع میان‌رشته‌ای، دو حوزه نظری عمده بر شکل‌گیری مردم‌شناسی محیطی تأثیرگذار بوده‌اند؛ یکی تحولات انسانی با تأکید بر

پیوند میان محیط فرهنگی و فعالیت گروهی، و دیگری تحلیل بوم‌شناسانه با نگرش وسیع‌تر، که به مناسبات اکومحیطی و اکو اجتماعی می‌پردازد.

در این میان با نگاه مردم‌شناسانه در موضع اول، جهانی شدن فرایندی تعمیمی است که در اثر توسعه فناوری و اطلاعات، موجب تراکم در جهان شده و باعث غنای محیط و فرهنگ‌هاست؛ در موضع دوم جهانی شدن پروژه‌ای تحمیلی است؛ و در واقع جهانی شدن همان جهان‌گرایی یا طرح و مهندسی اجتماعی در سطح کلان توسط ایدئولوژی «مونی» غرب و به‌خصوص ایالات متحده است و در حال از بین بردن هویت و تنوعات فرهنگی است؛ حتی برخی با توجه به آهنگ شتابان این پدیده و عبور آن از بازارهای مالی و نظام‌های اقتصادی تا مبادله اطلاعات از مرزها و محدوده‌های فرهنگی این پدیده را فرایندی می‌دانند که به نحو تدریجی مرزها و نهادهای بزرگی چون دولت‌های ملی می‌انجامد.

در این مرحله نیاز به علمی که بشریت افزایش یافته را به رسمیت می‌شناسد و آن را میراث خرد رهایی‌بخش می‌داند؛ همچنین معتقد به تقابل نیست به معنای پدیده‌ای فراگستر و مخرب است، مشاهده می‌شود. در تعبیر لاتوش «جهت‌همگانی» یا پذیرش تکثر و تنوع اکوفرهنگی جز با یک اجماع همگانی ممکن نیست. این اجماع همگانی با توجه به شناخت دو حالت مضر و مفید پدیده جهانی شدن ممکن است. در حال حاضر جهانی شدن به عنوان فرصت و چالش فراروی ماست و در عین ایجاد یکپارچگی از رهگذر افزایش مبادلات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نزدیک‌سازی ذهنیت‌ها زمینه تحمل سیاست‌های فرهنگی غرب را نیز فراهم می‌نماید. اختلاط فرهنگ‌ها توسط جهانی شدن به نوعی باعث غنای بیشتر است اما می‌تواند عامل شکاف

نیز باشد.

مردم‌شناسی محیطی با توجه به تحقیقات گسترده خود در حوزه تنوع زیستی و فرهنگی از جمله شاخه‌هایی است که می‌تواند بهترین تحلیل و مدیریت را در این حوزه ارائه نماید. گرچه جهانی شدن به صورت افسار گسیخته‌ای در جهت همگونی فرهنگی و محو تنوع گام برمی‌دارد اما مردم‌شناسی محیطی از جمله حوزه‌های تحقیقی است که در جهت حفظ تنوعات محیطی و فرهنگی تلاش می‌نماید.

مردم‌شناسی محیطی کارکرد گرا معتقدند که تنوعات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به عنوان محاسن و حقیقت‌های اخلاقی انسان‌ها، ارزشمند هستند همچنین رعایت اصول حقوق حقه انسان‌ها و حقوق آنان در متن سرنوشت خود مستلزم توجه به اصل تنوع است. اهمیت این مسئله تا جایی است که حتی تعیین سرنوشت انسان‌ها در مقابل روند جهانی شدن از جمله تدابیری است که دو پیمان‌نامه، مکمل اعلامیه جهانی حقوق بشر (پیمان‌نامه بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی) با بیست و هشت ماده آن به‌گرفته شده است.

مردم‌شناسی محیطی معتقد است تنوع فرهنگی مطابق با اصول زیستی می‌تواند به انسان کمک کند تا خود را با منابع محدود زیست‌محیطی سازگار کند. در این مفهوم، تنوع یکی از اصول بنیادی توسعه پایدار می‌باشد. بوم‌شناسان همواره نگرانی بسیار نسبت به خصلت علمی پژوهش‌های خود ابراز کرده‌اند؛ تحول‌گرایان (که عموماً به تحول در سطح فردی تأکید دارند)، و طرفداران زیست‌بوم‌ها (که بر تعامل میان خانواده‌ای از ارگانیسم‌ها تمرکز دارند) هر یک اردوگاه دیگر را به کم‌دقتی و سخت‌گیری ناکافی در کارهایشان متهم می‌کنند. در هر دو رویکرد، استدلال‌ها بر مبنای بیرون گذاشتن نوع بشر از تحلیل (برای پرهیز از مقوله سیاست) تسهیل شده است.

مردم‌شناسان محیطی تنوع را به عنوان ذخیره‌ای از دانش و تجربه درباره شیوه‌های درست و مفید انجام امور نشان می‌دهند؛ همچنین در مواجهه با پدیده جهانی شدن با توجه به تجاربی که تاکنون براساس مطالعه در فرایندهای فرهنگی اجتماعی سیاسی کسب کرده‌اند می‌توانند در پی مدیریت و اداره برنامه‌هایی شامل پذیرش تنوعات فرهنگی و سایر کارهای همزیستی بین فرهنگی، پایداری و تداوم بخشی طرح‌های توسعه و توجه فزاینده به شهرها به عنوان مراکز فرهنگی و خلاقیت باشند.

بررسی و تحلیل این سطوح، انسان‌شناسی کاربردی را قادر می‌سازد هردوجه فرصت و چالش درباره پدیده جهانی شدن را مدیریت نماید.

با توجه به اینکه جهان‌شمار شدن با خود تغییرات عمیق و وسیعی را به دنبال می‌آورد مدیریت مناسب انسان‌شناسی مدیریت تغییر است. اتخاذ بهینه این سیاست و مدیریت منوط به آگاهی از خود و اصلاح از رایج جدید جهانی است. انسان‌شناسی بهترین راهکارها را برای شناخت مردم بومی و اقوام از خودشان پیشنهاد می‌نماید.

با توجه به نتایج منفی جهانی شدن انسان‌شناسان باید به تقویت باورها و ارزش‌های بومی جوامع مورد بررسی‌شان بپردازند. در این جهت دولت و سازمان‌های غیرحکومتی هردو باید در چاره‌اندیشی و تقویت بنیه‌های فرهنگی جامعه خود شریک شوند.

مردم‌شناسان محیطی زمانی می‌توانند به حفظ هویت‌های ملی مردم بومی کمک کنند که راه‌های حفظ نظام رفتاری ویژه آنها، شیوه زیستن، زبان، باورها و آیین‌های خاص جامعه مورد بررسی‌شان را بیابند؛ همچنین باید قادر باشند مردم جوامع مورد بررسی را ترغیب نمایند تا به واسطه امتیازات ویژه هویت فرهنگی مربوط به آنها به رقابت با فرهنگ هژمونیک و غالب بپردازند؛ پیروی از منطق رقابت، بررسی نظرات متقابل و

افزایش استفاده از تولیدات اکوفرهنگی خودی، پیامی خواهد بود برای اکوفرهنگ‌های دیگر و خودباوری فرهنگی.

این نوشتار در پی آن است تا پدیده‌های مردم‌شناسی محیطی را به گونه‌ای مورد بررسی قرار دهد تا از رهگذر آن امکان پیش‌بینی و توصیف دقیق‌تر تحولات جامعه فراهم گردد. شاید بتوان ویژگی بارز رهیافت مردم‌شناسی محیطی به طور خاص و علم اجتماع به شکل عام را در پررنگ نمودن این نکته دانست که روحیات، خلیقات، باورها، رفتار و آداب و رسوم یک جامعه چه زمانی که از رویدادهای فرهنگی-سیاسی تأثیر می‌پذیرد و چه زمانی که به شکل الگوهای زیست‌محیطی جدید بروز می‌یابد، می‌تواند بسیار متفاوت از فرضیات کلیه سال‌هاوم باشد. اینکه ما در این حوزه از دانش چه کرده‌ایم، چه توانایی‌هایی داریم در ایجاد تاریخ مردم‌شناسی جهان ایستاده‌ایم و یا چه چالش‌ها و افق‌هایی در پیش رو داریم پرسش‌های بنیادین و مقدسی هستند که شاید پس از ده‌ها سال مردم‌شناسی دولتی و ده‌ها سال پژوهش‌های پراکنده و پراکنده وقت آن فرا رسیده باشد مطرح کنیم. برای حرکت درست به سوی آینده، ناگزیر به پرسش‌هایی هستیم. کتاب یاد شده به سهم خود می‌تواند دست‌کم طرح‌کنندهٔ چند پرسش‌هایی باشد. اگر کتاب همین یک پیامد خجسته را به بار آورد، بی‌گمان کاری ماندگار خواهد بود. شاید همین کافی باشد تا به ژرفای مفهوم «مردم‌شناسی محیطی» پی ببریم. بی‌شک اسنادات و نظریات تمامی اساتید، صاحب‌نظران، دانشجویان، علاقمندان و اهالی علم به «مردم‌شناسی محیطی» مهم‌ترین و ارزشمندترین سرمایه به منظور تصحیح و تکمیل نسخه‌های آتی این نوشتار خواهد بود. در پایان از تمامی عزیزانی که در جمع‌آوری، تالیف و نگارش حاضر همراه و یاری‌رسان ما بوده‌اند - به خصوص دانشجویان پژوهشگری: شیانی، حسینی،

معتمدیان، عزیزی - کمال تشکر و قدردانی خود را اعلام می‌داریم.
در ضمن، لازم به ذکر است که با توجه به سر فصل دروس علوم اجتماعی، کتاب حاضر می‌تواند منبعی مناسب برای درس انسان‌شناسی محیطی به صورت خاص و دانشجویان و پژوهشگران علوم اجتماعی به صورت عام باشد، امید است مورد توجه و رعایت این عزیزان قرار گیرد

مولفان، بهار ۱۳۹۳

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۳..... پیشگفتار

فصل اول / ۱۵

مردم‌شناسی محیطی؛

تعاریف، تاریخچه و چشم‌انداز

۱۶.....	مردم‌شناسی و مردم‌نگاری
۱۷.....	مردم‌شناس کیست؟
۲۰.....	روش مردم‌شناسی
۲۲.....	تاریخچه مردم‌شناسی
۲۳.....	مردم‌شناسی در جهان
۲۴.....	تعاریف دانشمندان از مردم‌شناسی (یا انسان‌شناسی)
۲۶.....	انواع انسان‌شناسی
۲۷.....	هدف مردم‌شناسی
۲۹.....	قوم‌نگاری و قوم‌شناسی
۳۰.....	فولکلور و مردم‌شناسی
۳۱.....	بوم‌شناسی محیطی
۳۲.....	مطالعه بوم‌شناسی انسانی در لوای انسان‌شناسی محیطی
۳۴.....	انسان‌شناسی و محیط زیست
۳۹.....	مردم‌شناسی محیطی
۴۰.....	روش و چشم‌انداز مردم‌شناسی محیطی

فصل دوم / ۴۳

مردم‌شناسی محیطی؛

فرهنگ

۴۴.....	مفاهیم اساسی
---------	--------------

۴۵	انواع رابطه مردم‌شناسی
۴۶	فرهنگ و محیط زیست
۴۸	بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست
۵۱	فرهنگ روح محیط
۵۱	تقابل فرهنگ و محیط
۵۳	تأثیر عوامل محیطی بر فرهنگ
۵۴	فرهنگ ابزار سازگاری انسان با محیط
۵۶	رابطه فرهنگ و محیط
۵۶	بررسی تأثیر فرهنگ سازمانی بر محیط و خلاقیت
۵۷	بوم‌شناسی و محیط
۵۸	نقش فرهنگ در بوم‌شناسی طبیعی و محیط
۵۹	نظریه پردازان فرهنگ و محیط
۶۰	فرهنگ، توسعه پایدار و محیط
۶۱	جنبه اقتصاد بر فرهنگ و محیط زیست
۶۴	بهداشت محیط در فرهنگ اسلامی
۶۴	دیدگاه اسلام درباره حلقه فرهنگ و محیط زیست

فصل سوم / ۶۷

مردم‌شناسی محیطی؛

اجتماع

۶۸	مقدمه
۶۸	عامل سازنده محیط اجتماعی
۶۹	بررسی تأثیر محیط بر رفتار فردی و اجتماعی از دیدگاه ابن خلدون
۷۰	زمینه‌های نظری و تجربی عامل محیطی
۷۱	محیط طبیعی و اجتماعی
۷۱	تأثیر محیط طبیعی و اجتماعی
۷۳	محیط‌های تعیین‌کننده رفتار

۷۴	نظریه‌ها
۷۵	مسائل و مشکلات اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی ناشی از حاشیه‌نشینی
۷۶	گسترش جنبش‌های اجتماعی زیست‌محیطی
۷۶	هویت‌های اجتماعی و بوم‌شناختی
۷۷	نظریه اجتماعی و محیط زیست
۷۸	نظریه اجتماعی کلاسیک و محیط زیست: مارکس و دورکیم و وبر
۷۹	نظریه اجتماعی مدرن و محیط زیست: گیدنز، هابرماس، بک و کوزر
۸۰	تئوری‌های زیست‌محیطی
۸۱	مسائل اجتماعی در محیط زیست

فصل چهارم / ۸۳

مردم‌شناسی محیطی؛

انسان و ادیان

۸۴	مقدمه
۸۵	انسان‌شناسی دین
۸۵	فایده مردم‌شناسی دینی
۸۶	تأثیر محیط بر رفتار و اخلاق
۹۳	دین و بحران‌های محیطی
۹۵	تأثیر تفکر انسان‌محوری بر روند تخریب طبیعت
۹۵	اسلام و محیط زیست
۹۷	کمال‌بخشی به طبیعت
۹۸	اصلاح و عمران زمین
۱۰۰	نقش ادیان در مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی
۱۰۳	ارتباط انسان با طبیعت از منظر قرآن
۱۰۷	ظرفیت ادیان برای حفاظت از محیط زیست
۱۱۰	حفاظت از محیط زیست در اسلام
۱۱۹	نقش ارزش‌های فرهنگی و مذهبی در حفاظت از محیط زیست

۱۲۰.....	پاک نگه داشتن محیط زیست در آیین زرتشتی
۱۲۱.....	دیدگاه یهودیت درباره محیط زیست
۱۲۲.....	دیدگاه مسیحیت در خصوص محیط زیست
۱۲۴.....	دیدگاه بودایی در خصوص محیط زیست

فصل پنجم/ ۱۲۷ مردم‌شناسی محیطی؛ اقتصاد و سیاست

۱۲۸.....	مقدمه
۱۳۴.....	تحلیل اقتصادی تخریب محیط زیست
۱۳۵.....	اقتصاد و لایه زمین
۱۳۷.....	اتحادیه اروپا و محیط زیست
۱۳۸.....	محیط زیست گرایی و سیاست
۱۴۴.....	سیاست‌های سبزها
۱۴۵.....	انتقاد مارکسیست‌ها از سیاست‌های سبزها
۱۴۶.....	محیط گرایی
۱۴۷.....	عدم موفقیت دولت‌ها در برخورد با مسائل زیست محیطی

فصل ششم/ ۱۴۹ مردم‌شناسی محیطی؛ شهر و شهرنشینی

۱۵۰.....	فضای شهری
۱۵۱.....	فضاهای شهری سنتی و معاصر
۱۵۳.....	عوامل مؤثر در آسیب‌پذیری شهرها
۱۵۵.....	فضای شهری و روابط اجتماعی- فرهنگی
۱۵۶.....	جریان شکل‌گیری محیط‌های کهن شهری در ایران در بستر تاریخ
۱۵۷.....	محیط بصری شهر
۱۵۹.....	دسته‌بندی مسائل زیست محیطی

۱۶۱.....	شهر و پیامدهای زیست محیط آن
۱۶۳.....	ارزیابی اثرات توسعه شهرهای جدید بر محیط زیست
۱۶۶.....	روند افزایش جمعیت و اثرات زیست محیطی آن
۱۶۷.....	ارزیابی محیط زیست شهری در قالب قوانین و ضوابط
۱۶۸.....	گذر بر محیط زیست شهرهای قرن گذشته
۱۶۹.....	تصور کلی از محیط زیست شهرهای امروزی
۱۷۰.....	نظریه زیست‌زبان فضاهای شهری
۱۷۳.....	رابطه آلودگی محیط زیست با تعداد جمعیت
۱۷۴.....	سوانح طبیعی ناشی از آلودگی در محیط زیست شهری
۱۷۷.....	ارزیابی آسیب‌های ناشی از بروز بلایای طبیعی
۱۷۸.....	برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر کاهش اثر بلایای طبیعی
۱۸۰.....	شهر در چهارچوب نمودار داده‌ها و فرآیندها
۱۸۱.....	بام‌های سبز
۱۸۳.....	بررسی، ارزیابی فضای سبز شهری
۱۸۴.....	مبانی زیبایی‌شناسی در محیط شهری
۱۸۶.....	عوامل ادراک زیبایی در محیط شهری
۱۸۸.....	جایگاه قانونی شهرداری‌ها در مدیریت محیط زیست شهری
۱۸۹.....	معیارهای ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری
۱۹۰.....	ارزیابی توان پایداری محیط شهری

فصل هفتم / ۱۹۳

مردم‌شناسی محیطی در ایران

۱۹۴.....	مقدمه
۱۹۴.....	مکتب تکامل‌گرایی
۱۹۷.....	محیط زیست و تحولات آن در تاریخ ایران
۲۰۰.....	تاریخ فرهنگی محیط زیست ایران
۲۰۱.....	وقایع تاثیرگذار بر موقعیت کنونی محیط زیست ایران

- ۲۰۴..... مفاهیم و اندیشه‌ها
- ۲۰۴..... کنشگران
- ۲۰۵..... شکل‌های زیست‌محیطی در ایران
- ۲۰۶..... اکولوژی انسانی و حفاظت محیط زیست
- ۲۰۹..... ارزیابی اثرات محیط زیستی در ایران
- ۲۱۳..... زیست (فهرست واژگان)
- ۲۲۹..... فهرست منابع

www.ketab.ir